

Forgács Tamás: „Állati” szólások és közmondások. A felfuvalkodott békától a szomszéd tehénig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2005. 417 lap.

A frazeológia tudománya fellendülőben van. A közelmúltban három alapvető munka látott napvilágot: 2003-ban Bárdosi Vilmos főszerkesztésében a Magyar szólástár (Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomkörti szótára; Tinta Könyvkiadó, Bp., 948 l.); ugyanabban az évben Forgács Tamás munkája: Magyar szólások és közmondások szótára (Mai nyelvünk állandósult szókapcsolatait példákkal szemléltetve; Tinta Könyvkiadó, Bp., 822 l.); a múlt évben, 2005-ben pedig T. Litovkina Anna összeállítása: Magyar közmondástár (Közmondások értelmező szótára példákkal szemléltetve; Tinta Könyvkiadó, Bp., 818 l.). És Forgács Tamás máris jelentkezett új könyvével: „Állati” szólások és közmondások (A felfuvalkodott békától a szomszéd tehénig; Akadémiai Kiadó, Bp., 2005. 417 l.). Hogy ez esetben nem a napjainkban gyakran hallható ’elképesztő’ jelentésű, szlenges *állati* szóval van dolgunk (az ÉKsz.² már csak bizalmasnak, túlzónak minősíti), hanem az ’állathoz tartozó, tőle vagy belőle eredő’ értelmű lexikai elemmel, arra utal az idézőjel. Valóban, a szerző több mint négyszáz oldalon olyan szólásokat, szóláshasonlatokat, közmondásokat és egyéb állandósult szókapcsolatokat mutat be, amelyeknek a képi háttérében valamilyen állat található. Huszonhat szócikkben mintegy negyven állatot sorakoztat fel ábécérendben a békától és a bolhától a disznón, az egéren, a kutyán át a szamárig és a tehénig, de közben utal számos rokon vagy vele kapcsolatba hozható más állatra is.

Hogyan épül fel egy-egy szócikk, az egyes állatokkal kapcsolatos szólások bemutatása? Ismeretes, hogy a szólások, közmondások mindig a való életet tükrözik. Így érthető, hogy az ember által eltartott és a körülötte élő állatok tulajdonságaikkal, viselkedésükkel kezdettől fogva alapot adtak szólások keletkezésére. Forgács Tamás – csak helyeseltetően – nagyon is tekintettel van a szólások művelődéstörténeti háttérére. A szócikkekben kitér a kérdéses állat háziasítására, elterjedésére, mai hasznosítására, illetve fajtáira. És fontos teret szentel annak, hogy az illető állat tulajdonságainál fogva minek a jelképe, szimbóluma volt az egyes korokban (az őskorban, a görögöknél és a rómaiaknál, a keresztyének körében, a középkorban), és hogy hol vált címerállattá. Ezután sorra veszi az állat egyes tulajdonságaival kapcsolatos szólásokat, közmondásokat. A *kutya* esetében például ilyeneket találunk: *hűséges, mint a kutya; belejön, mint kiskutya az ugatásba; kutyaugatás nem hallatszik az éjig; amelyik kutya ugat, az nem harap* és így tovább.

Fontos utalni rá, hogy Forgács Tamás műve valójában összehasonlító jellegű: nemcsak rokon eredetű és rokon jelentésű, csak árnyalatilag eltérő szólásokat szed csokorba, hanem felsorolja más, idegen nyelvi megfelelőjüket is. A német, francia, olasz, orosz szólások mellett ott találjuk gyakran az angol, finn, spanyol, sőt japán és kínai vagy arab megfelelőt is. Ha az idegen nyelvi szólás a magyarban nincs meg, utal a hozzá közel állóra.

A szerző feltűnteti továbbá a variánsokat is. Ismeretes tudniillik, hogy a szólásokban gyakori a variancia: a változatokban egyes elemek megjelennek vagy elmaradnak, aztán szinonimák válthatják bennük egymást, vagy éppen szerkezetekben is különbözhetnek az egyes változatok. A változatok természetesen árnyalati jelentésbeli különbséget is takarhatnak. És még azzal is számolni kell, hogy pontosan ugyanaz a szólás vidékenként, valamint országonként mást jelenthet. A *mosdik a macska, eső lesz* szólással kapcsolatban például a szerző a következőket jegyzi meg: „Győr környékén azt tartják, hogy ha mosdik a macska, vendég megy a házhoz, a Szilágyságban pedig kedvező előjel, ha a lányos házhoz látogatóba érkező fiatalemberhez hozzádörgölődik a macska. A macska mosdását egyébként Németországban is látogató érkezésének tudják be: attól függően, hová néz, illetve hogy melyik testrészét tisztogatja, arra is lehet következtetni, hogy női vagy férfi vendég jön-e, illetve, hogy váratlan vagy messzi vendég” (243–44).

Egyébként a szerző a régi magyar nyelvben jelentkező és a tájnyelvi szólásokat is figyelembe veszi, egyben jelezve elterjedtségüket, stílusértéküket, továbbá ott szerepelnek a műben a mai, legfrissebben keletkezettek, beleértve a szlengre jellemzőket is. Felsorol például a németben szintén

megtalálható idevágó elferdítések: *Nehogy már a nyúl vigye a puskát!, Nehogy már a befőtt tegye el a nagymamát!* Illetve találunk más szójátékszerű elferdítéseket is, mint például *Jobb ma egy alkoholmérgezés, mint holnap egy szívroham!, Jobb ma egy veréb, mint holnap egy véreb!* (l. 305–06, továbbá 338, 362, 364).

A szerző a szólások keletkezésének bemutatása közben több érdekességgel is szolgál. A bolhával kapcsolatos szólások tárgyalását például annak a megállapításával kezdi, hogy körülbelül 1100 bolhafaj található a világon, ebből 80 Európában él, de csak kevés fajta támadja meg az embert (23). Utal aztán arra, hogy hogyan született a *Márton-napi lúd* legendája: Szent Márton szerénységből nem akarta, hogy püspökké szenteljék. Ezért elbújt az őlba, de a libák gágogása elárulta, hol rejtőzik. A Márton-napi lúd fogyasztásának szokását ezért úgy is magyarázzák, mint a keresztyén emberek „bosszúállását” a libák tetteért (208). Megvilágítja továbbá, hogy a *tudja/ismeri a dürgést* szólásban a *dürgés* szót miért váltotta fel népetimológiaszerűen a *dörgés* (271); aztán hogy mi rejtezik a *kiugratja a nyulat a bokorból*, illetve *megmossa a fejét* szólás háttérében (340, 385), végül hogy hogyan jöhetett létre a *hírlapi kacs*a megnevezés (112–4). Még azt is tudatja velünk, hogy *a kutya ugat, a karaván halad* – ez egyébként sok nyelvben megtalálható – a németben különösen azóta vált ismertté, amióta Helmuth Kohl kancellár több beszédében alkalmazta, annak kifejezésére, hogy nem érdekli az ellenzéki kritika, kitart eredeti szándéka mellett (163).

Forgács Tamás eredményes, hasznos könyvével kapcsolatban két hiányérzetem van. Érdemes lett volna bővebben foglalkoznia a szólások hangalaki sajátágaival (vö. Horváth János: *Versritmusú szólások a kötetlen beszédben*. MNyTK. 100. sz., Bp., 1958.), és hiányzik a könyv végéről a szólásmutató (mely frazémáról hol olvashatunk). Ez utóbbit könnyen lehet pótolni egy új kiadásban.

Az „Állati” szólások és közmondások című könyv gördülékeny stílusban, érdekesen, olvasmányosan van megírva, és számos régi fametszet is hozzájárul egy-egy szólás háttérének megvilágításához.

A könyvben tárgyalt szólások, szóláshasonlatok, közmondások minden esetben az illető nép gondolkodás- és érzésvilágát tükrözik, továbbá a mondanivalónak számos, finom árnyalatát kifejezik. Tehát Forgács Tamás könyvét haszonnal forgathatja mindenki, aki árnyalatilag pontos fogalmazásra törekszik, aki meg akarja ismerni a szólások, közmondások létrejöttének történetét, de annak is hasznos, aki csak szórakozásból akar olvasni.

Szathmári István